

МОВНО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В ДОНБАСІ ПЕРШОГО ПОВОЄННОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Дослідники розглянули питання мовної політики в освітній сфері у Донбасі періоду першого повоєнного десятиліття. Їх праці умовно можна поділити за проблемним та географічним полем. Перше презентує багатий фактичний матеріал вітчизняної та регіональної історії. У працях зарубіжних дослідників Донбас розглядається як потужний промисловий та культурний центр. Останні надають неоднозначні характеристики процесам, котрі відбувались на терені нашого регіону.

Ключові слова: історіографія, питання, проблема, дослідник, Донбас, регіон, політика, освіта, мова, заклади, повоєнне десятиліття.

О. А. Лаврут,
*Донецький інститут последипломного педагогического образования,
г. Донецк, Украина*

ЯЗЫКОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ДОНБАССЕ ПЕРВОГО ПОСЛЕВОЕННОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ: ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Исследователи рассмотрели вопрос языковой политики в образовательной сфере в Донбассе периода первого послевоенного десятилетия. Их работы условно можно разделить по проблемному и географическому полю. Первое представляет богатый фактический материал отечественной и региональной истории. В работах зарубежных исследователей Донбасс рассматривается как большой промышленный и культурный центр. Последние делают неоднозначные характеристики процессам, которые происходили на территории нашего региона.

Ключевые слова: историография, вопрос, проблема, исследователь, Донбасс, регион, политика, образование, язык, учреждения, послевоенное десятилетие.

Olga Lavrut,
*Donetsk Institute for Postgraduate Education,
Donetsk, Ukraine*

LANGUAGE EDUCATION POLITIC IN DONASS THE FIRST OF POSTWAR DECADE: THE PROBLEM OF MODERN HISTORIOGRAFIC

Modern Donbass is a greatest social-economical and culture-spiriting of the center of over country. Question of realizing of language political of the education sphere this period and today is staying of actuality. For does settle modern of the problems to the point take into over consideration to the last. Author was learned the historiography of inheritance the problem. In the article author was grouping and analyzing of the works national researches with this problem since of the regional and national creatives, was elucidates the informational-analytical potentials of this works, was characteristic of the historical heritage of foreign researches, point out of the perspectives future of the science-researching searches.

Conventional the historical works are may classificated to some groups. First is presenting or the works about the building processes in Donbass of the first after-war decade, which are discovering reflection in the works A. M. Mihnenko, A. O. Sardgan and est. Researches are devoted of the over creatives of the questions, development of region, some of the stations, the greatest personals, the history of development some educations institutions.

Second group's researches are learning questions of development of the education in Ukraine and language political in the republic. Author is taking into consideration not only to make up for lost potential, but and – creating new. Donbass is learning as industrial center of republic and Soviet United. Researches are accented and to the processes in cultural sphere – “zgdanivchina”, pressing of the ideological control to he people and publishes. The hard of the censure was experience the publishing business. In the works is noted, that was happened conversion to common of obligatory 7-years of education after finish 40-s years XX cent. In republic were increased quantities of the publishing of the Ukraine language after dead I. Stalin on March 1953.

Researches are taking into consideration and to week-day of the history the parting of the educational of process. But there are morality-psychological the condition of the scientist-pedagogical intelligentsia is deteriorate learning point her week-day in after war period.

Next group of researches is devoting of educational political in Donbass. Histories are learning questions of condition development of the pupils, students in after war years, learning result of national political of the party-soviets of regime, what promoted reduction of the sphere of application Ukrainian language, russification, denationalization and unification of the education. Infrastructure of the education in generally was rebuilt, but was character of the weak the material-technical base in the works is noted to start 1950-s. Researches are accenting of the problem the active providing of competent pedagogical working of the culture.

Community power is intensified the ideological control of the scientist, educations institutions and it working, what directed to revision of organization and content education the process with school-children, students est.

Researchers were exposed different of questions of the education the develop of the region. Particular holder a post of works, devoted the national processes in the region, what explained it polytechnic.

The works of the foreign researches is grouping in relative and strange foreign land, persons of the Ukrainians emigration and est. First are learning the region as industrial and cultural, but the question of the language political in education sphere is remained aside factually.

Second are characteristic of emotional saturation. Foreign historiography is proposing the interesting and versatile of the resume to this question. The perspective of over research is learning historiographies of the heritage the problem of the soviet period.

Key words: *historiografic, question, problem, researcher, Donbass, region, politic, education, language, institutions, postwar decade.*

Сучасний Донбас займає провідні позиції у державній політиці і має потужний суспільно-економічний та культурно-духовний потенціал. Його історія є непересічною та повчальною. На сьогодні постає актуальним питання мовної політики та її реалізації в освітній сфері цього регіону. Адже, значна частина сучасних українських громадян вважає, що він був і є виключно російськомовним. Тому, постає питання необхідності з'ясування цього питання через звернення до історіографічної спадщини, що і стало метою даної статті. Задля її реалізації, необхідно вирішити деякі завдання: згрупувати та проаналізувати праці вітчизняних дослідників із зазначеної проблеми у світлі регіональних та вітчизняних здобутків; з'ясувати інформаційно-аналітичний потенціал цих доробків; охарактеризувати історіографічну спадщину зарубіжних дослідників; зазначити перспективи подальших науково-дослідницьких пошуків.

Умовно історіографічні надбання можна поділити на декілька груп. Перша – представляє праці про відбудовчі процеси в

Донбасі першого повоєнного десятиліття, що знайшло відображення у роботах А. М. Міхненка [1], А. О. Саржана [2] та інших [3]. Дослідники присвятили свої доробки питанням розвитку краю [4], окремих населених пунктів [5], видатним особистостям, історії розвитку деяких навчальних закладів [6].

Друга група досліджень розглядає питання розвитку освіти в Україні і мовну політику в республіці. Автори звернули увагу на те, що після Другої світової війни постала проблема не лише відбудови втраченого потенціалу республіки і регіону, але й надолуження і створення нового. Одним із пріоритетних напрямів розвитку стала промисловість, яка до війни у більшості зосереджувалась у Донбасі. Саме ці теми знайшли відображення у наукових працях дослідників. Так, Восьма сесія Верховної Ради УРСР у серпні 1946 р. ухвалила Закон «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр.», котрий був розроблений на базі союзного плану четвертої п'ятирічки. На відбудову народного

господарства виділялось 49,5 млрд. карбованців. Планувалось відродити промисловий потенціал нашого регіону. За першу повоєнну п'ятирічку у республіці були відбудовані близько 130 вугільних шахт, закладені 60 нових. У Донбасі – відновлена потужність вугільної галузі, теплових станцій (зокрема – Зуївської), металургійної (завод «Азовсталь»), підприємства машинобудівної промисловості (Ворошиловградський паровозобудівний завод) тощо. Інші сфери, в тому числі і культурна, також потребували значних зусиль задля їх відбудови [7, с. 31-32].

Автори акцентують, що Літній пленум ЦК ВКП(б) 1946 року визначив пріоритетні напрямки розвитку суспільства, котрі полягали у боротьбі з «буржуазною культурою» (національно-патріотичною). Керівником цієї компанії став соратник Й. Сталіна, член політбюро – А. Жданов, тому процеси, які розгорнулись у культурній сфері отримали назву «жданівщини». У Донецькій області ім'ям цього діяча було назване одне із потужних міст – сучасний Маріуполь (колишній – Жданов). В Українській РСР «жданівщину» пов'язували із особою Л. Кагановича, котрого знову направили сюди [7, с. 40-43].

Це явище спрямовувалось проти інтелігенції та її діяльності з метою викорінення власного бачення реальності, служіння їй на користь владі. Формальним підґрунтям «жданівщини» в УРСР стали постанови «Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленінград» (1947 р.). Педагогічна і наукова спільнота Донбасу також зазнала переслідувань [8].

Дослідники звертали увагу на посиленні ідеологічного контролю за населенням та видавництвами, літературу яких вони читали. У липні 1947 р. з цією метою був створений спеціальний орган – Головне управління у справах літератури та видавництв при Раді Міністрів УРСР – Головліт УРСР, у функції якого входила цензура відкритої преси, радіомовлення тощо. Тоді ж Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ про збереження державної таємниці. У березні 1948 р. Рада Міністрів СРСР затвердила «Перелік найважливіших відомостей, які становлять державну таємницю. У січні 1949 р. Головліт СРСР розробив «Перелік

відомостей» [7, с. 52]. У 1946 р. у дію був введений новий український правопис. В республіці проводили широкомасштабну компанію боротьби з концепцією історії України М. Грушевського, критикувались праці мовознавців, літературознавців, що знайшло відображення у діяльності педагогічної та науково-педагогічної інтелігенції, негативно вплинувши на них. Жорсткої цензури зазнала видавнича справа [9].

Діяльність навчальних закладів повоєнного періоду розглядає Н. С. Брехунець. Автор показує залежність розвитку історіографії від суспільно-політичної ситуації в країні, вказує на рівень висвітлення зазначеної проблематики, узагальнює доробки радянських, сучасних та зарубіжних дослідників. Історик досліджує процес виникнення та розвитку школи, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів освіти, котрі функціонували в УРСР в зазначений період [10]. Дослідники відмічають, що з кінця 40-х років ХХ ст. відбувся перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти. Після смерті Сталіна в березні 1953 р. в УРСР збільшується кількість видань українською мовою [11].

Проблеми розвитку національних меншин в республіці та реалізацію їх потреб висвітлює О. О. Рафальський [12]. Питання політизації навчально-виховного процесу в закладах освіти, також знайшло відображення в наукових дослідженнях [13, с. 36]. Гірко за власні переконання заплатила інтелігенція. Суспільно-гуманітарні науки були поставлені у жорсткі рамки, котрі не мали відходити від сталінської концепції розвитку суспільства [14].

На сьогодні дослідники звертають увагу і на буденну історію учасників освітнього процесу, серед них – О. А. Удод, Л. В. Ковпак [15] та інші [16]. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в перше повоєнне десятиліття розглядає О. А. Прохоренко. Історик зазначає, що проблему укомплектування вищих навчальних закладів УРСР висококваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами з вченими званнями та ступенями не було вирішено протягом першого повоєнного десятиліття. Негативну роль на діяльність викладачів відіграли ідеологічні компанії, що проходили в країні.

Значна частина професорсько-викладацького складу була зосереджена в Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, тоді як вищі навчальні заклади, розташовані у невеликих містах, відчували в них гостру потребу. Дослідник звертає увагу на питання матеріально-побутового характеру, духовних орієнтирів викладачів. З огляду на існуючі дані, саме морально-психологічний стан науково-педагогічної інтелігенції в післявоєнний період є найменш вивченою стороною повсякденного життя цієї соціальної групи.

Наступна група досліджень присвячена освітній політиці в Донбасі. Історики вивчили питання умов розвитку української школи, соціального статусу педагогів, викладачів, учнів, студентів у повоєнні роки; розглянули наслідки національної політики партійно-радянського режиму, що зумовили зменшення сфери вживання української мови, русифікацію, денационалізацію та уніфікацію освіти. Так, А. О. Саржан зазначає, що у Сталінській області на 1950 р. дошкільних установ було більше на 17,2 %, ніж у 1940 р. Необхідно відмітити, що у сільській місцевості відбудова йшла повільнішими темпами у порівнянні із містом. Серед денних шкіл абсолютно переважали початкові та неповні середні навчальні заклади. У Ворошиловградській області на 1950 р. функціонували 46,5 % початкових шкіл, 39,5 % – неповних середніх, а середніх – менше 14 %. Основний контингент учнів складали школярі молодших класів. Так, у перших-четвертих класах Ворошиловградської області навчалося 54,3 % усіх школярів, а в дев'ятих – лише 1,6 %. У Донецькій області – відповідно 54 і 4,3 %. Це було зумовлено насамперед, підвищенням народжуваності у повоєнні роки. У той час значна кількість старшокласників навчалися у вечірніх школах; у 1950-1951 навчальному році 4,9 тис. старшокласників отримували освіту у денних школах і 4,3 тис. – у вечірніх. Багато юнаків і дівчат після закінчення восьмого класу навчались у професійно-технічних та фабрично-заводських училищах або ж працювали. Так, протягом повоєнної п'ятирічки професійно-технічні училища і школи фабрично-заводського навчання регіону підготували понад 500 тис. осіб. Іноді діти старшого віку не відвідували

заклади через матеріальні негаразди, віддаленість від них.

У роботах наголошується на відновленні інфраструктури закладів освіти у першу повоєнну п'ятирічку. Планові завдання щодо кількості введених соціально-культурних об'єктів були виконані. Однак умови, в яких перебували ці установи, їх матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення вимагали кращого [2]. Зокрема, М. О. Бистра вивчила проблему відбудови та матеріального становища освітніх закладів, зокрема загальноосвітніх шкіл, шкіл робітничої та селянської молоді, діяльності викладачів, педагогів та учнів. Оскільки Донбас мав значний промисловий потенціал, то актуальним залишалась підготовка відповідних фахівців [17]. І. М. Кравчук з'ясувала питання державної політики у вищих навчальних закладах, кількісний, якісний склад викладачів та студентів, їх динаміку протягом всього ХХ ст. [18].

Як зазначають дослідники, до початку 1950-х років інфраструктура освіти загалом була відновлена, але була характерна слабка матеріально-технічна база, заклади часто розташовувались у непристосованих приміщеннях, бракувало площі: кімнати були тісними, малими за розмірами; також – приміщень, меблів, навчальних приладів. Тому, звичним явищем стала скупченість дітей, двозмінне і, навіть трьохзмінне навчання, класи були перевантажені. Зокрема, Н. Кузіна наголошує на тому, що у школах м. Сніжного учням доводилось сидіти на позичених у населення стільцях та лавах, за примітивно зробленими партами. Бракувало багатьох матеріалів для занять з фізики, хімії, біології, історичних та географічних карт, навчальних посібників та рекомендацій для педагогів. Шкільні бібліотеки не були укомплектовані необхідними книжками. У деяких закладах освіти вони взагалі не функціонували [19].

Дослідники наголошували на проблемі кадрового забезпечення кваліфікованими педагогами, працівниками культури. Маленька зарплатня, невлаштованість життя не сприяли творчості і натхненню, зумовлювали велику плінність робітників соціально-культурної сфери. Залишалась невирішеною і така складна проблема як нерівномірність розта-

шування соціально-культурних служб, які зосереджувалися, передусім, в обласних центрах, великих промислових центрах, а в робітничих селищах, містечках, селах їх було обмаль [2].

Місцеві органи влади, виступаючи практичними виконавцями волі центру, посилювали ідеологічний контроль за науковими установами, навчально-виховними закладами та їх працівниками. З цією метою повсюдно влаштовувались перевірки організації і змісту навчально-виховного процесу із учнівством та студентством, де акцентувалось на «ідеологічній витриманості» цього процесу. На підставі цього, як підкреслювалося на XIV сесії Сталінської обласної ради депутатів трудящих (грудень 1946 р.), серйозні помилки «ідеологічного порядку» були розкриті у Сталінському педагогічному інституті (*«націоналістичні перекручення і помилки у викладанні історії, вплив буржуазно-націоналістичної «школи Грушевського» тощо»*).

Масові перевірки на політичну та ідеологічну благонадійність здійснювалися в загальноосвітніх школах. При цьому доволі часто висувалися надумані, заідеологізовані обвинувачення на адресу вчителів. Так, під час перевірки навчальних занять у десятому класі середньої школи № 2 м. Єнакієве серйозною помилкою був визнаний факт, коли вчитель не стежила *«за ідейною витриманістю речень, що склалися учнями»*. Її було звинувачено у тому, що учні склали таке речення: *«Всі трудящі, особливо свідомі, ретельно готуються до виборів»*, яке, на думку перевіряючого, було ідеологічно незрілим. У його зауваженнях зазначалося, що *«вчителька не зрозуміла, що до виборів готуються не тільки свідомі, але й усі трудящі нашої Батьківщини»*. В іншій школі вчителя історії звинувачували у тому, що вона не вказала, що *«революція 1905 р. була репетицією до революції 1917 р.»*, а до вчителя літератури висували претензії за те, що вона, *«аналізуючи роман М. Горького «Мати», нічого не сказала про роль партії у подіях 1905 р.»* У схожих «злочинах» звинувачувалися вчителі шкіл та викладачі вищих навчальних закладів і Ворошиловградської області. Характерно, що звинувачували не тільки викладачів гуманітарних, але й загаль-

нотеоретичних та соціальних дисциплін. Низький «ідейний рівень» занять виявлявся в тому, що теорія викладалась у відриві від практики, не підкреслювалися пріоритет та значущість радянської науки, не викривався західний спосіб життя тощо. Такі факти засвідчували, з одного боку, про посилення ідеологічного диктату і тотального контролю у соціально-духовній сфері, а з іншого – наочно демонстрували використання владою культурних установ у корпоративних цілях [2].

Праці закордонних дослідників виокремлюємо не за проблемним принципом, а скоріш за геополітичним, – у наступні: праці дослідників близького та далекого зарубіжжя; представників української еміграції та інші. Фактично всі вони носять загальний характер і стосуються відбудови економічного і культурного потенціалу колишньої УРСР [20].

Праці дослідників близького зарубіжжя акцентують на відновленні втраченого потенціалу за роки Другої світової війни: людського, економічного, культурно-духовного. Вони зазначають про об'єднання зусиль світової громадськості задля мирного життя, аналізують та критикують діяльність державних діячів тодішнього повоєнного світу [21].

Наш регіон істориків цікавив як промисловий та культурний [22]. Дослідники зазначають про відновлення кадрового потенціалу, – робітничого, педагогічного, наукового, – якого направляли в регіон із інших областей та республік. Проте питання мовної політики в освітній сфері фактично залишалось осторонь [23].

Джерелами до написання праць дослідниками еміграції стали узагальнюючі праці з історії України [24]. Автори наголошують на зайнятті другорядних позицій української мови та культури, на протиставлянні їм російської, поступовому витісненні проявів національних особливостей в духовній сфері, зниженні кількості україномовних закладів освіти та незадоволенні потреб представників етнічних менших. Все це негативно відбилось на формуванні та розвитку національної свідомості населення. Роботи просякнуті патріотичним духом, їх автори вболівають за українську справу. Недоліком

досліджень є деяка відірваність від реальної картини. Незначну, або взагалі без уваги залишився Донбаський регіон [25].

Тобто, дослідники звернули увагу на неоднозначні процеси, котрі відбувались у мовній політиці освітньої сфери і, власне, – цієї сфери у повоєнному Донбасі. У 1950-х роки суперечливі процеси відбувалися в системі народної освіти. У цей час спостерігались з одного боку – кількісне зростання закладів освіти, зміцнення їх матеріально-технічної бази, залучення до освіти широкого кола населення; а з іншого – перевантаженість освітніх установ, невідповідність

професійної підготовки кадрів вимогам часу та потреб виробництва. Очевидним є той факт, що через близькість до джерел вивчення вітчизняної та регіональної історії, українські дослідники у власних працях презентували більш конкретніший матеріал, що дозволяє зробити більш повні та глибокі характеристики та аналіз тим процесам, що відбувались у нашому регіоні у перші повоєнні роки. Проте зарубіжна історіографія пропонує цікаві та різнобічні висновки щодо цього питання. Перспективою нашого дослідження є вивчення історіографічної спадщини проблеми радянського періоду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Міхненко А. М. Історія Донбасу (1861-1945 рр.): Навч. посібник. – Донецьк : Юго-Восток, 1999. – 464 с.
2. Саржан А. О. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998 гг.). Монография. – Донецьк : Сталкер, 1998. – 300 с.
3. Годы и люди Донетчины. – К. : Изд-во Европейского университета, 2004. – 500 с.; Донеччина зустрічає 75-річний ювілей: історія, сучасний стан економіки, основні галузі господарства / Донецька облдержадміністрація. – Донецьк: Діарінт, 2007. – 35 с.
4. Жеребецкий П. И. Имена, отчества, фамилии рассказывают / П. И. Жеребецкий. – Киев : МАУП. – Кн. 2. – Донецьк : НордКомпьютер, 2008. – 236 с.
5. Сусликов В. С. Горлівка в період Великої Вітчизняної війни та перші повоєнні роки (1941-1950 рр.) / В. С. Сусликов, Д. М. Титаренко. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 504 с.
6. Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст.: Колективна монографія / загал. ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк : Б.в. – 2001. – 339 с.
7. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті роки): Видання «Україна крізь віки». В 15 т. – Т. 13. – К., 1999. – 302 с.
8. Куромія Г. Свобода і терор в Донбасі: Україно-російське прикордоння, 1870-1990-ті рр. / Гіроак і Куромія; Пер з англ. Г. Кьорян, В. Агеєва. – К. : Основи, 2002. – 510 с.
9. Ломінська Н. В. Мовна політика в галузі освіти в Україні та національна свідомість: історичний аналіз: Навчальний посібник. – Острогоз : Вид-во «Острозька академія». – 168 с.; Лизанчук В. Навічно кайдани кували. Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1995. – 413 с.
10. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років ХХ ст.: історіографія: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. [Електронний ресурс] / Н. С. Брехунець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
11. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943-1953 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. [Електронний ресурс] / Н. Г. Красножон; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
12. Рафальський О. О. Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія: Автореф. дис. ... д-ра іст. Наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 28 с.
13. Сергійчук О. М. Політизація навчального процесу у вищих навчальних закладах України 1953-1964 рр. у висвітленні історичної літератури // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія історія. – 2002. – № 63-64. – С. 36.
14. Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. [Електронний ресурс] / Н. М. Сірук; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Ін-т народознав. – Л., 2008. – 20 с.
15. Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Ю. Ю. Кондуфора. В 2 т. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Т. 2. – С. 286-313; Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.). – К., 2003. – 249 с.
16. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. [Електронний ресурс] / О. А. Прохоренко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 18 с.

17. Бистра М. О. Відновлення діяльності закладів освіти після визволення України від німецько-фашистських загарбників (1943-1945 рр.) // Вісник Донецького університету. Серія «Б»: Гуманітарні науки. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2001. – № 2. – С. 225-235; Бистра М. О. Розвиток вищої освіти України в 1943-1945 рр. // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної наукової конференції. Секція «Новітня історія України». – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 36-40.
18. Кравчук І. М. Розвиток вищої освіти в Донбасі у ХХ столітті. Автореферат дис. ... канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.01 / І. М. Кравчук ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2008. – 22 с.
19. Кузіна Н. Діяльність загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів / Н. Кузіна. – Донецьк : Норд-прес. – 284 с.
20. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М. : РОССПЭН, 1999. – 229 с.; Зубкова Е. Ю. Советская жизнь. 1945-1953 / Сост. Е. Ю. Зубкова, Л. П. Кошелева, Г. А. Кузнецова, А. И. Минюк, Л. А. Роговая. – М. : РОССПЭН, 2003. – 720 с.
21. Зубкова Е. Ю. «На «краю» советского общества. Маргинальные группы как объект государственной политики. 1945-1960-е гг. / Авторы-составители: Е. Ю. Зубкова, Т. Ю. Жукова – М. : РОССПЭН, 2010. – 815 с.
22. Iron and steel in the twentieth century / Ed. by B. E. Seely. – New York : Facts on File, 1994. – 512 p.
23. Tylecote R. F. A history of metallurgy. – London : Institute of Materials, 1992. – 224 p.
24. Magocsi P. R. A History of Ukraine. – Seattle. WA : University of Washington Press. – 2010. – 894 p.; Whitefield S. Industrial power and the Soviet state. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – 279 p.
25. Kuzio T. State and Nation Building in Ukraine: Forging a Political community. Routledge. Research in Societies in Transition Series. Unpublished manuscript. – 364 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=bEnCsiHv_cUC&dq=editions%3AISBN0415171954&hl=ru&source=gbs_similarbooks

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Stępień Stanisław*, dr; *Тригуб О. П.*, д.і.н., доц.

© Лаврут О. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 13.03.2013